

A Bokor (vagyis a *Bulányi György* által animált katolikus mozgalom) egyik prominense, *Merza József* (1990) így ír arról, hogyan éltek meg a negyvenes éveket a hozzá hasonló katolikus fiatalok: „Nekem a sors Godin abbe híres könyvét szánta: »Missziós terület Franciaország?», kérdezte a könyv címe. (...) Új világ nyílt meg általa, feltárult előttem az Egyház legkedvesebb lányának vallási nyomora. (...) Tényszerű, hatásos, felrázó. Ugyanakkor szenzációs dolognak tűnt, hogy ebben a világban élhetnek lelkes fiatalok, akik az evangéliumi üzenet hatására találkoznak, barátok lesznek, és munkához látnak. (...) Igen, igen, ez a mi világunk, mondtam első éves egyetemista fejemmel, magam mögött tudva két miskolci kisközösségi évet. (...) Ott éltem a debreceni közösségek utolsó virágzó évében. Egészen természetes volt, hogy a hitben megállni, tanúságot tenni, az ateista nyomást bírni, egzisztenciánkat kockára tenni, eközben fiatalnak lenni, dolgozni és nevetni akarni csak emberméretű baráti társaságban lehet. (...) Elveszett volna a hit is, ha nincs akármilyen kis megtartó közösség, egy barát, aki biztat, hogy megálljak. Ha nem olvassuk rongygyá Suhard bíboros szamizdatban terjesztett füzetét az egyházzal az úgynevezett modernkor küszöbén (...). Azt tudtam, hogy hazámban életveszélybe kerültek a vallási közösségek, azt is tudtam, hogy a már korábban megkezdett kiscsoportos munkától remélhetjük a nehéz idők túlélését, de azt nem tudtam, hogy amit akkor és ott csinálunk, az egyház – kicsiben. (...) a század közepének Magyarországon szétnézve azokat a bátor papokat látom, akiknek volt hitük és mondanivalójuk ahhoz, hogy a legalitás és illegalitás formáit választva vagy változtatva, maguk köré gyűjtsenek egy, két, esetleg több tucatnyi fiatal lányt és fiút, merészebb családokat, idősebbeket. Volt kongreganisták, cserkészek, Kalotosok, egyházi iskolába járt diákok keveredtek olyanokkal, akik már nem lehettek vallásos szervezetek tagjai, még hittant sem tanultak rendszeren. Megformálódtak a baráti körök, a huszadik század házankénti gyülekezetei, a lakásokban vagy kiránduló csapatokban találkozó, a városban és az erdőben egyaránt Istenről beszélni akarók csoportjai. Vezetőik vállalták a

44 „Kolhoz Dei = Vallásos életmódra felkészítő társaság, 1948”. In Hajdú Endre: *Szómúzeum*. Tíngá, Budapest, 2008.

letartóztatást, bebörtönzést, a tagok kockáztatták evilági boldogulásukat”. A Bokor mozgalmat inspiráló minták között Merza a hazai Regnum Marianumot, a belga *Joseph Cardijn*⁴⁵ gyári munkásokból alkotott kiscsoportjait, valamint az *Édouard Le Roy*⁴⁶ által alapított, intenzív szellemi életet élő irodalmárokból és természettudományi szakos egyetemistákból álló csoportokat említi. Vegyük még hozzájuk az olyan százazres tagságú egyesületeket, mint a KALOT⁴⁷ vagy a cserkészlet, vagy a plébániánkon működő apostol-köröket, ministráns-köröket, harmadrendeket, melyek egyike-másika 1949-es eltörlesztésük után is megpróbált illegálisban megmaradni, ami csak nagyon keveseknek⁴⁸ sikerült, így például a Regnum Marianumnak vagy a ciszterek által kezdeményezett, majd világi civil tanítványai által vezetett szentimrevárosi mozgalomnak, melynek a Fekete Hollók-per vetett véget (Csapody 2006; Kamarás 1992; Wirthné 2011). Utóbbit azért érdemes említeni, mert a világiak, vagyis a civilek ilyen mértékű – igaz, kényszerűségből adódó – vezető szerepe a vallási életben hazánkban akkor kétségkívül újdonságnak számított.

A *Rettegés az örökségünk* című dokumentumfilmben *Pokorni János* így emlékezik az 1948 és 1950 között működő közösségükről: „1948-ban a cserkészeket feloszlatták. Kerestem azokat a lehetőségeket, hogy hogyan tovább. És hát a velem egykorú barátaim között voltunk néhányan, öten-hatan, akik úgy éreztük, segíteni tudjuk egymást sok tekintetben. Elsősorban az ismeretek átadásában, munkamegosztásban, egyikünk dogmatikával, másik morálissal, a harmadik egyháztörténettel, a következő filozófiával foglalkozott inkább. És bizonyos rendszerességgel beszámoltunk az általunk elért eredményekről, illetve a megszerzett újabb ismeretekről. Kemény Bertalan volt az, aki azt javasolta,

45 1924-ben alapította a máig működő *Jeunesse Ouvrière Chrétienne (JOC)* (fiatal keresztény munkások) mozgalmat.

46 Francia filozófus és matematikus, főképpen a tudomány és az erkölcs kérdéseivel, Bergsonnal és misztikával foglalkozott, a Vatikán modernizmussal vádolja, művei indexre kerülnek.

47 Katolikus Agrárfiúszági Legényegyesületek Országos Testülete.

48 Csak nagyobb településeken, elsősorban Budapesten, Debrecenben, Pécsen.

adjunk ennek a kis társaságnak valamiféle nevet, és a Kolhoz Dei elnevezését kapta, tehát Isten kolhoza. Ez éveken keresztül, 1948-tól 1950-ig egészen jól funkcionált, hogy önmagunkat és környezetünket, eljövendő családjainkat felkészítsük egy olyan vallásos alapú életstílusra, amely hát számunkra természetesen, amely lehetőséget ad arra, hogy egymást minden tekintetben – erkölcsileg és adott esetben még anyagilag is – megtámogassuk. Egyszerűen erről volt szó, hogy olyan közösség jöjjön létre, ami-ben mindannyian jól érezzük magunkat, ahol az eljövendő feleségek is olyanok, akik az életszemléletet tudják vállalni. Azt mondhatta volna akkor már az elnyomó hatalom, hogy ez olyan illegális szervezkedés, amit nem szabad hagyni. Ezt követően aztán Kemény Bertalantól különválva, már szűkebb körben, de lényegében a korábbi elgondolások alapján barátkoztunk és maradtunk együtt. Ennek adtuk a Familia Dei nevet. Tehát Isten családjai. Egészen biztosan külön is kezelték ezt a szervezkedést, mert az ellenem felhozott vádpontok első pontja illegális, klerikális szervezkedés vezetése volt, és emögött egyértelműen a Familia Dei nevű kis csoportosulást értették” (Stefka 2002). A peranyagban mellékesen felbukkan a „Kolhoz Dei”, de jellemzően „Dej” szerepel a „Dei” helyett, vagyis Isten helyt egy kisisten (a román diktátor Georghiu Dej) neve (Sió 2004). Míg az ÁVH nem hallotta ki a „Kolhoz Dei” finom iróniáját, a tagság egy része sokallotta, vagy talán kisebbfajta szentségtörésnek is érezhette, ezért változtattak nevet a *Kemény Bertalantól* való különválás után.

Mustármag

A *Kolhoz Dei* közösségben született a *Kolhoz Dei* című vitairat, melynek szerzője a közösség egyik még élő tagjai szerint Kemény Bertalan,⁴⁹ a későbbi neves településfejlesztő, a Falufejlesztési Társaság létrehozója, akinek oroszánrészre volt a települési animátorképzés és a falugondnoki hálózat létrehozásában. Ötöle kaptam egy gépelt példány sokadik másolatát még a kilencvenes évek elején, mely valamiképpen elkeveredett, és csak most, másfél évized elteltével találtam meg. *Keményről* 2006-ban (halála előtt egy évvel) a következőket tudhattuk

49 Ezt erősíti meg egyfelől Kemény Bertalan *Homálybogarás* (2008) című könyvének szerkesztője, fia *Kemény András*, másfelől a *Kolhoz Dei* közösség még élő tagjai közül *Bajnok István*, aki elsőnek szerepelteti apja időrendbe szedett munkái között.

meg: „Egyetemi tanulmányaimat az Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaság-tudományi karán 1946-ban kezdtem el. Elvégeztem a cséplőgép és vetőmagtisztító, valamint a traktorvezetői tanfolyamot. A »fordulat éve« számomra az egyetem kényszerű elhagyását jelentette. Egy esztendő a Pázmány Péter Tudományegyetemen bölcséleti és teológiai tanulmányokat folytattam”. Jó barátja és később a településfejlesztésben harcostársa, Miklóssy Endre (2008) így mutatja be *Kemény Bertalan – egy országépítő élete, kora és cselekedetei 1928 és 2007 között* című írásában: „Felvidéki, beszercebányai eredetű a családja. A dédapja Knoll Ferenc szanitéc volt Görgy hadseregében, majd körorvos Szentendrén. Nagypapa szintén orvos, az apja, Kemény Ferenc budapesti banktisztviselő, anyja pedig Fényes Klára, Fényes László rokonságából. (...) Kemény Berci 1928-ban született. Az 1944/45-ös sorsfordulót Budán élte meg. Mély benyomást tehetett rá a történetek. (...) 1946-ban iratkozott be a Kertészeti Akadémiára és itt ismerkedett meg évfolyamtársával, első feleségével, Balázs Ágotával és együtt rúgták ki 1949-ben a pesti »bankárgyereket« és a hevesi »kulákivadékat«. (...) Műszaki rajzolóként dolgozhattak, majd Berci 1951-ben valahogy vissza tudott kerülni az iskolába. Az ötvenes évek végétől tagja volt egy Bulányi-féle bázisközösségnek, ahol néhány apácával 20-25 példányban készítettek és sokszorosítottak egy hitbuzgalmi folyóiratot, mígnem az Éberség lecsapott rájuk és 1961-ben bíróság elé álltak. A tököli börtönben kertészkedett azután, csak a családja sorsa aggasztotta. De egy bázisközösségi tag sohasem marad egyedül, s végül a Kennedy-féle 1963-as »nagy amnesztiával« ő is szabadlábra került”. Az egyik apáca a Bokor mozgalom prominens tagja, Vadas Éva volt, aki így ír erről: „1960 decemberében amnesztiával szabadultam. 1963-ban »visszaeső bűnösként« izgatás címen egy évi börtönbüntetést kaptam. (Egy családostestvérünk által szerkesztett *Mustármag* c. folyóiratot gépelttem le egy párszor)”.

Ugyanerről maga *Kemény* így ír:⁵⁰ „A Kertészeti Egyetemre iratkoztam be 1946-ban. Itt voltam talán életemben a legszegényebb, egyben a leginkább megelégedett. Itt a tanterv olyan volt, hogy ha tetszett, ha nem, sok minden iránt kellett érdeklődni, előttem volt a tudni érdemes, érdekes dolgok sokasága – és akkor értettem meg, hogy milyen rövid az emberi élet –, és milyen kihasználatlanul nagy

50 Önéletrajzában, mely a halálhírét bejelentő www.alsomocsolad.hu honlapon olvasható 2007. március 19-én.

e kicsiny föld gazdasága. Évfolyamtársamat vettem feleségül – sokak szerint túl fiatalon –, mindketten 23 évesek voltunk. Egy kétszer négy méteres albérleti szobában indult az életünk, albérletben született első gyerekünk is. Nem tartott sokáig a gondtalanság, a sorban következő fiunk három napon belül meghalt, és mondták az orvosok, hogy ne is reméljünk többet. Aztán mégis kaptunk egy leányt meg még egy fiút, pedig már örökbe akartunk fogadni egy kislányt. 1961. november és 1963 márciusa között államellenes összeesküvés vádjával elítéltek. Mondanom sem szükséges talán, hogy nem akartam megdönteni a »fennálló rendet«. Egy családi folyóiratot szerkesztettem *Mustármag*⁵¹ címmel, amit hat példányban gépeltünk le, s végül is 36 példányban terjedt. Ki tudja, mire volt jó? Ma sem bánom”.

*Gresz Sára*⁵² (később ő is a Bokor mozgalom prominens tagja) 1945-ben alapított cserkészleány csapatának immár illegális maradékából létrejövő csoportnak volt tagja *Balázs Ágota* (akire ő mint *Balázs Ágira* emlékszik), az angolkisasszonyoknál egykori iskolatársa, aki barátnéja szerint „Isten áldotta ember volt, a maga nagyon mély hitével, állandó mosolyával”. Emlékezete szerint „házasokként Pokornival voltak egy csoportban, és Szalézia nővérrel”. Szalézia nővér nem más, mint *Vadas Ágnes*, aki a *Mustármagot* gépelte.

Kolhoz Dei

Eléggé feltűnő, hogy ezekben az emlékezésekben nem esik a *Kolhoz Dei* című, 12 sűrűn gépelt oldalból álló program-iratról, mely valószínűleg 1950-ben⁵³ keletkezett, vagyis még akkor, amikor a közösség még *Kolhoz Dei* néven működött. Míg a *Mustármag* többször is felbukkan *Kemény* emlékezéseiben, a *Kolhoz Dei* egyszer sem. Az ilyen nevet viselő közösség még ma élő tagjai (*Bajnok István*, *Csermely László* és *Pokorni János*) között is vannak, akik csak nagyon haloványan emlékeznek erre a dokumentumra. Közülük legélesebben *Bajnok István*, aki arra is emlékszik, hogy a hegyekben létrejövő 50-60 fős találkozókon kívül kisebb csoportban

több alkalommal vitatták meg a *Kolhoz Dei* iratban szereplő tennivalókat, valamint témákat és feladatokat osztottak föl egymás között.

A *Kolhoz Dei* irat mottója a „mindnyájan egyek legyenek” (Jn 17,21), a bevezető idézet pedig *Newman* kardinálistól „Tudjuk, hogy az Isten szolgálata tökéletes szabadság s nem szolgaság, de csak azok részére, akik már régen szolgának Neki. Amíg azonban a dolog kezdetén vagyunk, addig a vallás szükségszerűen feladott munka, és vallásos szolgálat”. A szerző szerint az irat célja annak megvitatása egy írásbeli ankét keretében. A bevezetés abból indul ki, hogy az individualizmus és a kollektívizmus egyaránt helytelen, és megoldást a kettőt egyesítő vallásos lelkület kínálja, bár „a keresztény felfogás lényegében közelebb áll a kollektívizmushoz, mert a közösség érdekét az egyén érdeke elé helyezi, de mentes attól a hibától, hogy az egyéni célt tagadja”, majd így folytatja: „Az evangélium forradalom: követel és megvalósít egy új társadalmi rendet”, ez azonban csak az „örökifjú Egyház” remélt tavasza során valósulhat meg úgy, ahogyan azt *Suhard* fogalmazta meg 1947-es írásában.⁵⁴ *Emmanuel Célestin Suchard* 1940-ben Párizs érsekeként meghirdeti előbb Párizs, majd egész Franciaország misszionálását, támogatta munkáspapságot. Európa-szerte feltűnést keltő pásztorlevelei a paradigma-váltó II. Vatikáni Zsinat előhírnökei voltak.

A „*Mi következik tehát mindezekből a becsületesen gondolkodó ember számára?*” című fejezetben elsőnek a „társasági” vallásosság kritikája jelenik meg, melyre az jellemző hogy „Eljár templomba, hogy saját lelkének üdvét szolgálja (...) Kihaszználja a templomot, papot, hívőt a saját lelki üdvösségének érdekében. A kapott javak ellenében csak a persely pénzt adja, de ezt pontosan, mert az dukál. Csak anyagi ellenszolgáltatást ismer, erkölcsit, szellemi, lelkít nem. A vallási közösséget társaságnak nézi”. Ez ellen a lehatásosabb ellenszer egyfelől egy új keresztény életstílus, mely szerint az Egyház nem zárkózik be templomaiba, másfelől a szocializmus, mely „a fehér ember következő társadalmi életformája, hacsak nem akar elpusztulni”. Ebben a kontextusban a szocializmus a „Hit, Szabadság és Törvény, Egyenlőség és Igazságosság kiegyeztetése”, ugyanis – és itt az irat *Bernanost* idézi⁵⁵ – „a kereszténység, mint spirituális doktrina forradalmi, az Egyház viszont mint földi intézmény kénytelen bizonyos fokig az adott viszonylatokhoz alkalmazkodni”. Márpedig ez *Bernanos* szerint „a keresztény

51 Miklóssy (2008) így ír erről: „Bíróság elé álltak, a bírónő szórakozottan lapozta a vádiratot, azután azt kérdezte: »szóval maguk csinálták ezt a kovászos uborkát?« (Savanyúság, az savanyúság...) Berci meg majd leest a vádlottak padjáról a röhögéstől”.

52 Később ő is a Bokor mozgalom tagja.

53 A *Kemény Bertalantól* kapott kéziratban kézzel írva „Eger 1950 (?)” szerepel.

54 Az Egyház szerepe a modern világban.

55 Falusi plébános naplója.

igazságban van valami szent örültség”, amit az irat szerint a kereszt bolondságával együtt fel kell vállalni, kilépve eddig elzárkózottságból, hozzálatva a világ spritualizálásához az apostolkodásban való részvétellel, méghozzá a megtérítendő adottságait figyelembe véve.

A „*Hogyan jutottunk a „Kolhoz Dei” gondolatára?*” című fejezet hangütését József Attila „Az Isten itt állt a hátam mögött” kezdetű töredéke adja meg: „Lenézett rám és nem emelt föl engem. / Ez a szabadság adta értenem, / hogy lesz még erő lábra állni bennem / Úgy segített, hogy nem segíthetett”.

Hamarosan kimondatik: „olyan közösséget kell létrehozni, mint az apostolokéi voltak, amelyekben mindenféle életkörülmények között, különféle foglalkozási ágakban élők tanították egymást kölcsönösen”.

A „*Kolhoz Dei*” fejezetben először „Isten rabjainak szövetkezeté”-nek, majd a XXI. századi Civitas deinek határozza meg a családos civilek harmadrendi szellemű közösségének szellemét. A cél tehát az ókeresztény életnek a XXI. századba való átültetése. A „*Körülmények, melyek a Kolhoz Deit szükségességét indokolják*” fejezet bontja ki a részleteket. Az egyházköziség keretein belül kialakítandó „közösségformáló góccok, képzett világi apostolok körül kikristályosodó kisebb közösségek” kiépítését javasolja. Az irat a harmadrendi szellemű apostolkodást nem afféle heti kétórás szabadidős foglalkozásnak tartja, ugyanakkor el akarja kerülni, mind az aktivizmus, mind a kvietizmus csapdáját is, hanem „a belső lelki élet és a külső tevékenység lehető legtökéletesebb és a társadalmi élet által adott mindenkori lehetőségeken belül legmegfelelőbb megalkotott ókeresztény életalakítás kereteit akarja megalkotni a Kolhoz Dei”. Elsőre kis tanulmányi csoportokban testesülhetne meg a *Kolhoz Dei*, melyek „szaktudományok és a katolikum érintkező felületén” tanulmányozzák a problémákat, hogy azt másokkal, ha lehet, tömegekkel közölhessék. A *Kolhoz Dei* öt-hat családból álló kis közössége ezen felül „még azt is a társadalom orra alá dörgöli, hogyan nyilvánul meg az együtt érző szeretet a keresztény társadalomban”. Sajnálkozva állapítja meg a program-irat, hogy az ókeresztény életeszmenyt és életstílust úgyszólván csak a szerzetesrendek (főleg a legrégebb, a bencés rend) őrizék meg, pedig „az emberiség többsége számára mégis a családi élet az Isten terve”. Ezután a szellem szabadságharcát meghirdetve, felhangzik a jelszó: „Világ lelki proletárjai egyesüljete! Fel a nagy lelki szabadságharcra! Érdekeitek védelmére sorakoztatok fel a Szakszervezet (az Egyház) zászlói

alá. Igazi szabadságot csak így érheted el itt a földön, és az örök életet haláloed után. Alakítsatok önkéntesen lelki termelőszövetkezeteket (*Kolhoz Dei*). És készüljete az egyetlen jelentős, nagy Beszolgáltatásra, az öröklétre szóló ítéletre”. Kollár Ferenc⁵⁶ hivatkozik az irat, aki szerint „a világiak apostolkodása és előképzése olyan központi problémája lesz az egyháznak, mint amilyen volt a tridentini zsinat idején a papság reformjának kérdése”, és hozzáteszi: „A Kolhoz Dei ezt a problémát is közelebb akarja vinni a megoldáshoz”.

A „*Külső keretek és körülmények*” című fejezetben fogalmazódik meg az, hogy kívánatos lenne, hogy *Kolhoz Dei* tagok egyben ugyanakkor a szerzetesrendnek harmadrendi tagjai is legyenek. Ebből következik az az elképzelés, hogy a tagok lehetőleg minél közelebb lakjanak az egyházhhoz, szerencsés esetben egy házban, ahol imaterem, előadóterem, lelkigyakorlatos terem alakítható ki, abban a reményben, hogy az egyházi hatóság engedélyezi az imateremben való misézést. Az irat világi lelki vezetőben gondolkodik, a pap csak a szentségeket szolgáltatja ki. A kolhoztagok ismeretkörébe a dogmatika, a morális, a liturgia, a pápai enciklikák, a szociológia, a logika, a lélektan és az általános világnézeti kérdések sorolódnak. Egy *Kolhoz Dei* csoportban legfeljebb 5-6 családdal számolnak.

„*A Kolhoz Dei belső élete*” fejezet a bencés „imádkozzál és dolgozzál” jegyében zajlik. *Guardinit* idézi, aki szerint a liturgia alanya nem az egyes ember, hanem a hívek közössége”, ezért javasolja az irat a reggeli prima és az esti kompletorium közös elvégzését. Ezenkívül a heti bibliaóra kerül említésre. Eddig tart az „*Imádkozzál*” alfejezet. Az „*És*” címet viselő alfejezetben arról esik szó, hogy „a kolhoztagok teljes mértékben meg tudjanak felelni Isten teremő tervének, és a remélhetőleg bő gyermekáldást is fel tudják nevelni, egész természetesnek találjuk, hogy a kollektívumban rejlő erőket és lehetőségeket a háztartás terheinek megkönnyítésére is felhasználják”. A háztartás terheinek könnyebbé tételére, közös erővel létesített gyümölcsös, zöldséges szervezését, egy napi főétkezés közös megfőzését, drága háztartási eszközök közös beszerzését és használatát, a háziipar megszervezését⁵⁷ javasolja az irat. Hangsúlyosan szerepel az a követelmény, hogy ne

56 Jezsua szerzetes, a KALOT támogatója, 1943-ban a Jézus Szíves Szövetség országos igazgatója, 1947-ben az Isten Városa kiadványsorozat szerkesztője.

57 „Igen jó, ha egyes iparágakhoz (szabás-varrás, cipészet, szerelés stb.) valaki ért a kolhozban és ezekben egymást kisegítik”.

történjék beavatkozás a tagok magánéletébe, hogy „egymás lelki ügyeibe, apostoli tevékenységükbe ne avatkozzanak be, legalább is direkte”, és hogy „ne gyakoroljanak egymás felett kritikát, annál inkább szeressék az önkritikát”. A „*Dolgozzál*” alfejezet azt szorgalmazza, hogy a kolhoztag ne nyugodjon addig, amíg egyéniségének leginkább megfelelő munkaterületet talál, hiszen ott kell apostolkodnia.

„Egymás után mindenkit a környezetében megfigyel, kiismer, szeretettel célba veszi, s lassan, tervszerű munkával ébresztgeti benne az istengyermekség öntudatát”. Fontos része a kolhoztag életének a „tanulj, hogy taníthass” jegyében való munkálkodás, oly módon, hogy „minden kolhoztag 4-5 kolhozon kívül álló tiszteletbeli kolhoznyikkal dolgozik, ezek segítségével át meg átszövi a társadalmat a kolhoz szellemmel”. Óv attól az irat, hogy a kolhozból ne legyen szent klikk, legyen a közösség kifelé nyitott, még hozzá nem csak a hívők és nem csak az értelmiség felé. Ebben a tekintetben a leg-radikálisabb megoldás: gyári munkásnak menni, de kinek-kinek meg kell találni a módját arra, „hogya a technikai civilizáció által a lelki nyomorban és sötétségben tévelygő szenvedő tömegnek az evangélium nagy örömhírét meghirdetni segítsék”. „*A Kolhoz Dei hivatása*” fejezet a bencés modellt ajánlja mintának, hangoztatva, hogy „a technikai barbárság ellen nem találunk más mentséget, csak a lelki forradalmat és önfeláldozást. Egyik materializmus ellen másik materializmussal nem lehet harcolni. A világot megint csak a szellem embereinek az önfeláldozása mentheti meg. *A Kolhoz Dei* belülről kifelé fog a munkához, s hasonló hivatást igényel magának, mint 1500 évvel ezelőtt a bencés rend”. Az irat szerzője tisztában van azzal, hogy nem mindenki alkalmas a közösségi életre, „de mivel az ember természeténél fogva társas lény, bizonyos mértékű közös cselekvésre mindnyájunk hajlamos, csak lehetőség legyen rá s meg kell szeretnünk. *A Kolhoz Dei* nem merev, mindenkit olyan szoros szálakkal akar a közösséghez fűzni, mint amilyen szoros és erős szálak az egyéniségéből kigombolyíthatók. Jelenleg legfontosabb, hogy baráti körökben, harmadrendi fiatalok közt, általában minden olyan helyen, ahol remény van az érdeklődésre, ismerjék és beszéljenek róla. Azért íródtak e sorok is, hogy felkutassuk egymást, akikben hajlandóság van hasonlóra. Felkutatjuk egymást, megismerjük egymást, aztán »leülvén kiszámítsuk« (Luk 14,2,8). Aztán meglátjuk, mi lesz.”

A *Kolhoz Dei* mai keresztény szemmel

Aszalós János a korszak és a „mozgalmi egyház” koronatanúja, egy közel fél évszázada működő közösség oszlopa azt írja, hogy „az ötvenes évek elején gyakori kezdeményezések voltak »harmadrend« és »világiak apostolkodása« hívószavakkal. Még a középiskolában, 1950 tavaszán, már az államosítás után, többedmagammal és is beléptem a ciszterci harmadrendbe, de nem a diáktársaimmal. Viszont saját kezdeményezéssel a hatodikos és a hetedikos osztályokban két-két kiscsoportot szerveztem, hogy személyes, baráti kapcsolatok létrehozásával és erősítésével az egyházi szellemet osztályokban képviseljék. Magam is alakítottam ilyen diáktársaimmal, akikkel egyébként nem voltam szoros baráti kapcsolatban. Úgy vélem, hogy az ötvenes évek elején a világiak apostoli munkája a maihoz képest sokkal hangsúlyosabb volt; mintha ez »benn lett volna a levegőben«. Sokan úgy érezték, hogy az egyház elsődleges élettere nem a templom, hanem a mindennapi életkörnyezet, és a hitvallás, sőt az apostoli munka éppúgy »életformája«, kötelessége a laikus hívőnek, mint a papnak, csak más formában. Egy ferences harmadrendi csoportról tudok, akik léteznek: 5-6 család él együtt (közösen építkeztek, közös liturgiájuk van, lelki vezetés, lelkigyakorlatok, gyerekek közös nevelése, egymás segítése anyagiakban és szellemiekben, ahogy az a Kolhoz javaslatában is szerepel. Tudom azt is, hogy a közös életük számtalan súrlódással járt (kiválás, elköltözés, stb.)”.

Aszalós egyfelől az őskeresztények, másfelől a bencés regula szellemiségét érzi a *Kolhoz Dei*-ben. Úgy véli, hogy „a Kolhoz bizonyos eszményei még virulnak (bár másként): kisközösségek, részben papi, részben egy-egy erősebb egyéniséggel rendelkező laikus (akár nők, akár férfiak) vezetésével tovább élnek, illetve újként alakulnak. Híten alapuló, ahhoz ragaszkodó profiljuk azonban különböző színeket mutat (pl. dominánsan imaközösség, vagy baráti közösség, közös kulturálódás, szórakozás, stb.). Apostoli elkötelezettségű, új keletű, világiakból alakult közösséggel nem találkoztam. (Persze, bizonyára van ilyen!) Közös életvezetésű közösségekkel (a fentebb említetten kívül) sem, és olyanokkal sem, akik egy munkahelyen belül, szervezeten, közös apostoli munkát végeztek volna. Mintha az igehirdetés, a bibliamagyarázat mégis a klérus monopóliuma maradt volna. A lelkiségi áramlatokból eredő, vagy más kisközösségek termékenyítő ereje kevés egyházközségben nyilatkozik meg; néhol

mintha egy templomban kétféle egyház hívei lennének jelen. Ez nem föltétlenül a klérus szándékából történik; legalább ugyan olyan súllyal a keresztény laikusok identitászavarából is”.

Tomka Ferenc, a Fokolare mozgalom hazai emblematiszta figurája, valamint a hazai földalatti egyház kutatója így látja a *Kolhoz Dei*-t: „Egészében nagyon szép modellnek érzem. Sok megálmodott elem valóban megvalósult már belőle (pl. a fokolárban is), de bizony általános elterjedtsége még nagyon kívánatos volna. Valóban a harmadrendek volnának jól meghívhatók...”

A hazai „mozgalmi egyház” másik prominense, *Blanckenstein Miklós* úgy látja, hogy „tulajdonképpen ehhez hasonló kezdemények is születtek a lelkeségi mozgalmakban és ma is élnek. Kicsiny hazánkban a legkarakteresebb a Nyolc Boldogság Homokkomáromban. Mi a Regnumban sosem akartunk kommunát alakítani”.

Bárány Zsófia egyháztörténész abban látja a *Kolhoz Dei* egyháztörténeti érdekességét, hogy „még épp azon generációt célozta meg, amely ellentétben a magyarországi bázisközösségek széles rétegével, még kapcsolatban volt a háború előtti hazai vallási élettel. Kérdésként vehető fel ugyanakkor az is, hogy milyen utóélettel számolhatunk a *Kolhoz Dei*-nél”.

A legfontosabb hazai vallástudományi műhely vezetője, *Máté-Tóth András* szerint „lehet ez egy teljesen elméleti felvetés, egy utópisztikus tanulmány is, amelyhez talán nem kapcsolódott semmilyen valódi aktivitás. Másrészt csodálatosnak tartom, hogy az utópia felvetője milyen zsinat előtti forrásokra alapozva fantáziál zsinat utáni egyházzól”

Scharle Péter a keresztény értékekre építő *Érme Üzleti Hálózat*⁵⁸ egyik alapítója szerint „a II. világháborút követően sorra jöttek létre az egymáshoz rendkívüli módon hasonlító, azonos célkitűzéssel bíró (béke, egyenlőség, szeretet stb.), a kor trendjével, kultúrájával, szellemi irányzatával szemben kritikus mozgalmak, illetve kis- és bázisközösségek, amelyek érzékelve a laikusok megváltozott helyzetét, sürgették azok közreműködését, minél hatékonyabb társadalmi szerepvállalását. Később legitimációs alapként legtöbbször a II. vatikáni zsinat

58 Célja hálót szőni olyan emberek és szervezetek között, akik az üzleti életben a keresztény magyarság alapértékeinek megtartásával vesznek részt, s akik számára természetes, hogy az üzleti életben való részvétel célja nem önmagában az üzleti siker, hanem a szűkebb vagy tágabb környezetükben élő rászorulókkal való szolidaritás anyagi alapjainak megteremtése.

dokumentumai (világiak missziós öntudata, *Lumen Gentium* 2:33) szolgáltak számukra, amelyekre támaszkodva adott esetekben nemzetközi mozgalommá nőttek ki magukat ezek a kezdeményezések (pl. Taizé vagy Fokolare, esetleg a különböző karizmatikus mozgalmak). Idővel a katolikus egyház is kezdte felismerni a jelenség intézményesülési folyamatát és igyekezett annak megfelelő kereteket biztosítani (lásd *Evangelii nuntiandi* 1975). Kimutatható, hogy ezek a közösségi formák nagyjából azonos mozgatórugókkal bírtak: ökumené, ifjúság, modern formák. Szerintem a *Kolhoz Dei* jelensége is ugyanezen alapelvek alapján kezd meg működését, beilleszkedve ezzel a háború utáni keresztény önértelmezési hullámba, ám sajátos, egyedi vonásokkal is bír: 1) alapítását tekintve magyar és nem nyugati (mint a Bokor); 2) ókeresztény gyökerekből a modern formák megvalósítása; 3) rokon szakmabeliek hálózatának kiépítése, de az alapegység itt is a család. Kérdés, hogy mennyire sikerült megvalósítani ezt a kezdeményezést az ötvenes években, illetve milyen utóélettel, hatással bír (vö. pl. *Érme Üzleti Hálózat*)”.

Miklóssy (2008) arra emlékszik, hogy Kemény egy bulányista közösség tagja volt. A Bokor mozgalom még élő idős tagjai, ha hallottak is róla, nem találkoztak vele.⁵⁹ Merza biztos abban, hogy Bulányi jól ismerte Keményt.⁶⁰ A Falufejlesztési Társaság tagjai közül egyesek emlékeznek arra, hogy másfél évtizedig tartó csütörtöki sörözői összejöveteleiken felbukkant Bulányi is. Sejtени vélem, milyen ügyben. Mindkettőjüket komolyan foglalkoztatták az ökofalvak. A Bokor közösség a kilencvenes évek közepén 25 hektáros rétet vásárolt, hogy ott, a Bokorligetnek keresztelt területen kísérletezzenek a hutterekhez hasonló „osztzkodó” közösség létrehozásával, kipróbálni „a marxi kísérlet csödjé utáni választ. Lehet ezen a földön élni, de csak osztzkodással” (Gerlóczy 1997). Mivel írásos bizonyíték van arról, hogy Keményt is foglalkoztatta az amish (ámis) közösség, nagyon valószínűnek tartom, hogy beszélgetésük során Bokorliget is szóba került. Miklóssy úgy látja, hogy „Kemény Berci azon je-

59 Gresz Sarolta úgy emlékszik, Bulányinak 1952-es lecsukásig nem voltak Budapesten közösségei, csak Juhász Miklósnak, de neki is csak 1952-ig. Vadas Évával (Szalézia nővérrel) a Mustármag előállításában Kemény csak 1952-ig (lecsukásáig), továbbá a nővér szabadulása után, 1960-tól Kemény lecsukásáig, 1961-ig dolgozhatott együtt. Utóbbi időszak valószínűbb, hiszen 1963-ban Vadas Évát a Mustármag gépeléséért ítélik el egy évre (Vadas 2001:2).

60 Személyes közlés.

les magyarok sorába tartozott, kik közül elég talán Hamvas Bélát és Karácsony Sándort említenem, akik úgy gondolták, hogy minden eszme annyit ér, amennyi meg is valósul belőle. És ezt a megvalósítást természetesen önmagán kell kezdje az ember. Innen azután úgyis tovább fog sugározni. És ahogy elnézem azokat az idősebb falugondnokokat, akik még személyesen ismerték, sok igazság lehet ebben a megállapításban”.⁶¹

Mi nőtt ki a Kolhoz Dei vetéséből?

A *Kolhoz Dei* program-iratra kapott reflexiókból úgy tűnik, nem túl sok. Közvetlenül ebből az elképzelésből nem is nőhetett, hiszen a munkások körében folytatott misszióval és pasztorációval foglalkozó program, ha akkor avatatlan kezekbe kerül, életveszélyes lett volna szerzőire, de még olvasóira is. Annak ellenére, hogy a különböző lelkiség-mozgalmak sok mindent megvalósítottak a *Kolhoz Dei* szelleméből. Sem a világiak apostolkodása, sem a keresztény kommunák, sem a munkáspasztoráció⁶² nem váltott léptéket, paradigmát. Akadnak persze kiemelkedő fejlemények is, például a Nyolc Boldogság Közösség fellépése a kormánnyal szemben a hajléktalanok védelmében.

Úgy vélem, hogy a *Kolhoz Dei* vetéséből magának Kemény Bertalannak országosan ismert és elismert közösségfejlesztő tevékenysége nőtt ki. Pedig az első időszak – melyre a börtön, fiatal felesége és újszülött gyermeke tragikus halála nyomta rá bélyegét – nem kedvezett különösképpen a sarjadó vetésnek. Egyik leglelkesebb és leghitelesebb tanítványa, Faludi Erika szerint⁶³ „miután első felesége szülésben meghalt, Berci igen meghasonlott állapotban volt. Tudtam, hogy katolikus, de csak amolyan anarchista, örök kételkedő szövegeket lehetett hallani tőle. Nyilván a tervezőintézeti környezet sem engedett teret annak a nyelvezetnek, amelyet 1950-ben még használt. És valószínű, 1978-tól a VÁTI-ban sem változott a stílusa, mégis (vissza-

nézve) a nagy karriert befutottak csapata tekintete mesterének. A Kolhoz Dei gondolat egy másik csatornát talált a falugondnokság, a falvak irányába, és ez kevésbé volt utópikus. Meglévő, és többnyire tönkrement, szétesett, talajt vesztett közösségeket gondnokolnak a falu és tanyagondnokok”.

Kemény számtalan kezdeményezése közül kiemelhető a kistáji animáció elmélete és gyakorlata, amely a Galga-völgy komplex fejlesztési koncepciójának részeként valósult meg (1990), az országos és a Dél-dunántúli települési animátorképzés (1990–91), és mindenekelőtt a falugondnoki hálózat 15 éven át tartó gondozása, a tanyagondnoki rendszer eltérő sajátosságainak kidolgozása, a ma már mintegy ezer tanya- és falugondnokot magába foglaló hálózat alap- és továbbképzésének fejlesztése, a Budapest Környéki Népfőiskolai Társaság létrehozása és gondozása, az Ybl Miklós Építőipari Főiskolán végzett oktatói tevékenység, településtörténeti kutatások, a Falugondnoki Hírlevelekben is megmutatózó igen szerteágazó és átfogó szemléletű érdeklődése (Faludi 2007).

Amikor Miklóssy (2008) arról ír, hogy „a közvetlen ellátáson túl a falugondnok afféle kovász lehet, a belső energiákból fakadó öntevékenység serkentésével”, érthetően eszébe jut a Kemény által szerkesztett *Mustármag*. „A falugondnoki hálózat nagy ellentmondása is a fészekmeleg megőrzése és az állami rendelkezéseknek (a források megszerzése érdekében) megfelelés között feszül. Az alapító atya kitartó és romantikus törekvése a családias, baráti közösség és az együttgondolkodás megteremtésére egyre kevésbé fért össze a helyi szerveződések segítő egyének önmegvalósító karrier törekvéseivel, s ez végül gyógyíthatatlan törésekhez vezetett” – írja Faludi. A „családias, baráti közösség és az együttgondolkodás”, úgy vélem, a *Kolhoz Dei* vetéséből szökkent szárba, és érett meg. Faludi (2007) szerint Kemény Bertalan „akcionárius, azaz cselekvő típusú személy volt, lenyűgözte az a tanítás, miszerint a gondolat és a tett csak egymást segítve létezhetnek. Nem elégedett meg a civil szervezetek létrehozásával, a folyamatok dinamizálására is sok energiát fordított”.

Miklóssy így emlékszik vissza közös munkálkodásukra és munkatársa habitusára: „A VÁTI, ahol akkoriban dolgoztunk, tehát fölöttébb emberi hely volt, a munkánk pedig főképpen a Jövő megtervezése. Mi lesz húsz év múlva? Erre a kérdésre kellett a választ megtalálnunk. Nagy komoly tudományos módszereket használtunk ehhez, és Kemény Berci meg is találta a módszerekhez illő tudományos

61 Személyes közlés.

62 Magyarországon 1990-től 1999-ig az újrarendített mozgalom elsősorban polgári csoportosulásként volt jelen, főleg Szeged környékén. Ezt követte a szervezetépítés időszaka, új csoportok bevonása a munkába. Jelenleg Magyarországon egyesület formájában működik a szervezet, még csak kis létszámmal és főleg csak Szeged környékén. A 2011-es szigetalmi találkozón mindössze húsz fő jött össze.

63 Személyes közlés.

elnevezést is: umbiliszkópia, amit magyarra ugyan »köldöknézésnek» kell fordítanunk, valamint ventritaxia, amit egyszerű köznapi nyelven úgy mondhatunk, hogy »hasraütés«. De a tudomány, a maga tekintélye érdekében éppen ezért szereti olyannyira az idegen szavakat, és a munkánk is ezektől válik olyannyira tudományossá, hogy semmiféle kétely nem érheti, hiszen a fenti módszerekkel egyértelműen kimutattuk, hogy a helyzet húsz év múlva ragyogó lesz. Csak odáig kell kibírni valahogy. (...) Megbízást kapott egyszer az iroda, hogy vizsgálja meg, mely falvak az »életképtelenek«, és ezért felsőbb óhaj szerint megszüntetésre méltóak. Ő viszont abból indult ki, hogy ezek a falvak ezer éven át élhetőek voltak, ezért inkább azt nézzük meg, miért lett más a helyzetük. Az umbiliszkópia itt semmiféle segítséget sem tudott nyújtani. Így hát ehelyett ahhoz a módszerhez folyamodott, hogy elkezdett beszélgetni a falusi emberekkel, elkérdezte az életüket, gondjukat-bajukat, és lassanként kialakult benne az összkép, hogy a probléma lényege az elszigeteltség, ami részint fogyatékosá teszi az intézményeket és az ellátási szintet, részint meg magányossá az embereket. Ebből azután már adódott is a megoldás: kell valaki, aki a hiányzó kapcsolatokat megteremti. És a rendszerváltás körüli zűrzavarban ritka szerencsés módon sikerült is ehhez felkelteni a közigazgatás érdeklődését. Ennek az eredménye lett, mint látjuk, a falugondnoki rendszer, ez az immár Európa-szerte követendő példának tekintett megoldás”.

Úgy vélem, Kemény organikus, „méretarányos” közösségekkel kapcsolatos elképzelése, melyek között a család, a komaság mellett a vallási kisközösség is szerepel valamiképpen a *Kolhoz Dei* öröksége. *Homálybogozás* című könyvének (Kemény 2008) egyik alfejezetét már nem tudta megírni, csak vázlatát adja meg, és ebben a következők is szerepelnek, köztük több, a *Kolhoz Dei*-re hajazó mozzanat: „– Organikus vonások. Alakulás előtt: asztaltársaság méret 10-15 főtől kb. 100-150 tag. Strukturálódás, szakosodás. – Kezdődő átpolitizálódás (olvasókörök, Hangya stb.). – Napjaink »civil« nyavalyái. – Más minőség: kommunák, kibucok Izraelben, egyházi bázisközösségek, utópisztikus próbálkozások, néhány sikeresnek tűnő közösség Amerikában (amisok). – A jól működő asztaltársaság, egyesület, párt vagy egyházközség sem képes biztosítani az »inkubátor« funkciót a családok részére. Erre csak olyan – viszonylag nem nagy – közösség lenne képes, mely az ősi primer emberi közösség minden lényeges jellemzőjével bírva működne. A civilszer-

vezetek és a mamut egyházközségek azonban nem ilyenek”. A *Homálybogozás* című könyvecskéjében szereplő, „A teológiai dimenzió” című rövidke fejezete tulajdonképpen a Mt 25,31-46-ban szereplő utolsó ítélet kommentárja. Kemény számára ennek az evangéliumi szakasznak a legfőbb üzenete az, hogy „a Teremtő alapvető gondolata az emberről, hogy nem nélkülözi az alapvető, működő elemi emberi közösséget. Tehát ezért az ítéleten »csak« embervoltunk kéretik számon. De az nagyon”. Úgy véli, hogy a nemzet és a család között a „családok családja”, az igazi emberi közösség kellene működni. Leszögezi, hogy „alamizsnával, jótékony egyletekkel, bármilyen jó társadalom-biztosítással, és törvényekkel problémáink megoldhatatlanok. A megoldást nem tudom, de. De mindig gyötör a lelkiismeret szava, ha hajléktalant, ha magányos szenvedőt, ha elemi szükségleteit nélkülöző »atyámfíát látok» (Kemény 2008:93-94). Mindebből számomra úgy tűnik, hogy Kemény Bertalan 79 éves korában akarva-akaratlan visszatért az origót jelentő Kolhoz Dei-hez.

Absztrakt

Kemény Bertalan (1928–2007) a helyi civil társadalom legendás építője, mezőgazdasági mérnök, majd a hetvenes-nyolcvanas években várostervező intézetek munkatársa, közösségépítő civil mozgalmak animátora, a Falufejlesztési Tanács, a települési animátor-képzés és a falugondnoki szolgálat megalapítója. Habitusának kialakulásában komoly szerepet játszott az illegális katolikus mozgalomban való részvétele 1948 és 1950 között. A fiatal diplomás házaspárokból álló közösségüket ő nevezte el Kolhoz Deinek (vagyis Isten termelőszövetkezetének), melyben a „kolhoz” szellemesen az erőszakosan propagált szovjet modellre utal. Kemény Bertalan fogalmazta meg „Kolhoz Dei” címen közösségük programját, a munkahelyen történő miszsióra való felkészülést, az ókeresztény életnek a 21. századba való átültetését, mely egyaránt tartalmaz reális és utópisztikus elemeket. Az eddig kéziratként lappangó írás a korszak közösségi elképzelésének unikális dokumentuma. Kemény közösségépítő tevékenységét, mely 1961-es letartóztatásig és börtönbüntetéséig folytatott, a nyolcvanas-kilencvenes években immár legálisan folytatta, méghozzá rendkívül hatásosan.

Abstract

Bertalan Kemény (1928–2007) as an agricultural engineer in the years of 1970–80 was employed as a fellow worker different urban development institutes. He has become a legendary builder of the local civil society, he founded the Council of Rural Development, as well as the settlement-animator training and the service of rural supervisors. His participation in the illegal catholic movement between 1948 and 1961 has played very important role in shaping up of his habitude. He labelled their community of young Married couples „Kolhoz Dei” (that is co-operative of God), in which case the „kolhoz” refers amusingly to the soviet model advertised violently by communist power. Kemény formulated the programme of their community entitled „Kolhoz Dei”, that is preparations for mission in workplaces and transplantation of old Christian way of life into 21. century. It contains realistic as well as futuristic elements. This writing which is in hiding by this time seems to be a unique document of the community notion of that era. The community building activity proceeding to his arresting and imprisonment in 1961 Kemény continued in the years of 1980–1990 legally and extremely effectively.

Felhasznált irodalom

- Csapody Miklós 2006 *Kommunista terror – katolikus ellenállás. Szentimre város élő öröksége*. Budapest, Szentimre város.
- Faludi Erika 2007 *Kemény Bertalan 1928–2007. (Hosszú útra visszanézni...)* Kispad.org <http://www.kispad.org.hu/kemenybertalan.php>
- Gerlóczy Ferenc 1997 A felmentett bulányizmus. *HVG*, 19. 40. (958. sz.):89-92. (1997.10.04.)
- Kamarás István 1992 *Búvópatakok. (A szentimre városi katolikus ifjúsági mozgalom története 1949–1961-ig)*. Márton Áron Kiadó, Budapest.
- Karácsony Ágnes – Sándor Zsuzsa 2002 Rettetés az örökségünk. *168 óra*, XIV. (2002.07.11.)
- Kemény Bertalan 2008 *Homálybogozás*. Unicus Műhely, Budapest.
- Merza József 1990 A kisközösség: keresés, válasz és remény. *Érted vagyok*. 1. 000k:12. (1990.02.24-25.)

- Miklóssy Endre 2008 Kemény Bertalan. *Országépítő*, 19. 2. (nyári szám):33–44. Online: <http://orszagepito.hu/hu/2008/2>
- Miklóssy Endre (é.n.) *Tervezni emberi dolgot*. Kézirat.
- Sió László 2004 szerk. *Pokorni Zoltán*. Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Stefka István 2002 Pártország per. *Magyar Nemzet*. (2002.08.07.)
- Stefka István 2003 Élet a sátán országában. *Magyar Nemzet*. (2003.07.01.)
- Tátraiiné Körmeny E. Katalin 2011 Ötven éve történt. *Hitvallás*, 12. 2. sz.
- Vadas Éva 2001 Börtönkarácsonyaim. *Érted vagyok*, 12. 6:2-4. (2001.12.2-3.)
- Wirthné Diera Bernadett 2011 „Fekete Hollók” a budapesti Szentimre városban. In Erdődy Csaba szerk. *Visszatekintés a 19–20. századra*. ELTE Történettudományi Doktori Iskola, Budapest.